

9. Почтово-телеграфная статистика за 1903 год с кратким обзором деятельности почтово-телеграфного ведомства за тот же год. Издание ГУПиТ. – СПб.: Типография Товарищества Общественная польза, 1905. – XXVI, [24] с.
10. Материалы по истории связи в России XVIII по XX вв. Обзор документальных материалов / [Ф. Бунина, В. Вельбель, К. Генкина и др.]; под. ред. Н. Мальцевой. – Л.: Ленингр. Типография №5 Главполитграфпрома СССР, 1966. – 335 с.
11. О преобразовании местных почтовых и телеграфных учреждений // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. V. 1885. – СПб.: Гос. Тип-фия, 1887. – С. 239-240.
12. О соединении почтовых и телеграфных учреждений // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. IV. 1884. – СПб.: Гос. Тип-фия, 1887. – С. 306-307.
13. Лишин К. Реферат о почтовых нуждах в провинции и объединении почт правительственной и земской / К. Лишин. – СПб., 1888. – 45 с.
14. Яворский Н. Почтовые операции при волосных правлениях и на станциях железных дорог за последние десятилетие 1902-1912 гг. / Н. Яворский // Почтово-телеграфный журнал (отдел неофициальный). – 1913. – июнь. – С. 460-470.
15. Яворский Н. Обзор почтовых сообщений за двадцатипятилетие 1885–1910 гг. / Н. Яворский // Почтово-телеграфный журнал (отдел неофициальный). – 1912. – июнь. – С. 534-551.

Андрій Касян

РОЛЬ ВОЛОСТІ В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)*

У пореформений період діти українських селян Правобережжя навчалися в парафіяльних школах і народних училищах. Останні були відкриті в 1870-1874 рр. і підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Більшість із них не змогли принести відчутної користі, передусім через те, що селяни з невеликим бажанням віддавали своїх дітей на навчання. Зокрема й тому, що в такий спосіб економили кошти, хоча й були зобов'язані утримувати училища.

Байдужість селян до народних училищ можна частково пояснити ще тим, що цих навчальних закладів було вкрай мало, не більше одного чи двох на волость, й відвідувати їх могли лише діти, які мешкали у волосному центрі. Діставатися до училищ дітям із інших сіл волості, які часто знаходилися на значній відстані, було достатньо незручно. До того ж через усе ту ж економію в середовищі сільчан часто звучало міркування, що краще було б витратити ці мізерні заощадження на облаштування й утримання сільських та церковнопарафіяльних шкіл.

---

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (№Ф67/8-2015) «Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів: компаративний аналіз».

Сільські школи регіону знаходилися під контролем мирових посередників, які призначали до них учителів. Успіхи у навчанні в цих школах здебільшого залежали від розмірів коштів, виділених сільськими громадами на їхнє утримання, та від рівня участі мирового посередника у сфері народної освіти. Певна річ, там, де виділялися незначні кошти на сільську школу, не могло бути й хорошого вчителя, бо на малу зарплату кращі вчителі не погоджувалися. А в такому випадку й мови не могло йти про якісь успіхи у навчанні. І навпаки, в тих селах, де школи отримували достатнє фінансування, а мирові посередники особисто турбувалися про розвиток шкільної справи, там “спостерігалися відчутні успіхи в навчанні сільських дітей” [1, 96].

Наприкінці XIX ст. у Київській губернії міністерські училища були у 86 волостях. Частково на утриманні місцевих громад. У Волинській губернії, згідно зі свідченнями місцевого вчителя М. Олейниченка, з 203 волостей губернії 12% взагалі не мали однокласних народних училищ [2, 59–60.].

Суми витрат на освіту у волостях були різними. Приміром, для утримання школи в Германівці (Германівська волость) допомога від громади складала 366 руб., але зазвичай сума коштів не зазначалася. Церковнопарафіяльні школи частково “утримувалися за рахунок громад” [1, 26 зв.].

Окремо зупинимося на характеристиці церковнопарафіяльних шкіл, які виникли з “високої ідеї давніх братств об’єднати парафіяльну громаду у справі святої віри та церкви”. “Проект положення про облаштування парафіяльних попечительств при православних церквах” від 4 серпня 1864 р., як відзначали сучасники, не міг не прижитися на “батьківщині давніх братств, де залишки їх ще збереглися”. В 1865 р. у Київській єпархії було запроваджено 18 попечительств, наступного року – 33, до 1879 р. їх було вже 294. Хоча “багато з них залишалися лише на папері”, проте деякі мали по кілька десятків дійсних членів із селян [3, 428]. Наступний етап у розвитку церковнопарафіяльних шкіл почався з появою нового закону (1884). Відтоді ці школи почали зростати числом. Причому селяни очевидно й самі розуміли переваги таких шкіл і навіть нерідко зверталися через мирових посередників із проханням передати місцеві сільські школи у підпорядкування духовенству, з перейменування їх у церковнопарафіяльні. Крім того, траплялися випадки, коли люди навіть погоджувалися збільшити витрати на утримання шкіл, порівняно з тими, що до цього витрачали. Для прикладу, в 2-й дільниці Острозького повіту всі колишні сільські школи на 1885 р. уже перейшли в підпорядкування духовенства з перейменуванням у церковнопарафіяльні, до того ж зі збільшенням сум на їхнє утримання.

Усе ж відсутність у селян достатніх коштів помітно перешкоджало поширенню церковнопарафіяльних шкіл в регіоні, унаслідок чого в багатьох селах, незважаючи на наполягання мирових посередників, селяни

затято відмовлялися від облаштування цих шкіл, зазвичай посилаючись на те, що “вже й так витрачають значні кошти на утримання народних училищ” [1, 96 зв.].

Як уже зазначалося, церковнопарафіяльні школи не завжди існували реально, часом “лише у списках”. Мирові посередники стежили за тим, аби ці школи не перебували в одному приміщенні з адміністративним правлінням. Отак, в одному з сіл Київської губернії волосний старшина з сільським старостою перетворили школу в арештантську, не запитавши про це священника-вчителя. Той, щоправда, готовий був відмовитися, але не міг не виконати волі начальства. Такі випадки не були рідкістю, вони “траплялися повсюдно” [4, 182.].

Розвитку та поширенню церковнопарафіяльних шкіл на Правобережжі у перше пореформене десятиліття перешкоджали волосні писарі, яких дописувач “Вісника Південно-західного та Західного краю” характеризував як “завзятих агітаторів польських”. На його думку, “рідко писар (не поляк) допомагав шкільній справі, а от писарі польського походження частенько формували в громади негативне відношення до розвитку сільської школи” [5, 171-172]. Звичайно, не останню роль у непопулярності освіти в селах відігравало ще й те, що по школах учили не рідною мовою, а чужою, часом не дуже зрозумілою.

Та все ж, мабуть, найбільший вплив на розвиток сільської освіти в межах волості відігравало саме українське селянство з його традиційними поглядами. У 1860-х та й 1870-х рр. ще частенько можна було чути такі міркування щодо перспектив відкриття школи: “От член земської управи радить нашій громаді завести школу і гроші збирати на будівлю хати для неї; а хіба ж багато в нас таких людей, що хтіли б своїх дітей вивчити на писаря або в пани вивести?” [6, 28.]. Тобто суттєвою проблемою у поширенні освіти на селі через волосні інституції було банальне нерозуміння селянами “користі від грамотності”. Такі думки висловлював і “член губернського в селянських справах присутствія та голова Умансько-Звенигородського з’їзду мирових посередників” [1, 27 зв.].

Отож, після реформи 1861 р. фінансування сільських шкіл потрапило в компетенцію волосних правлінь. Але селяни все ж намагалися максимально заощадити на цих витратах. Часом кошти, призначені для місцевих шкіл, використовувалися на більш нагальні, з погляду пріоритетів їхнього господарського укладу, витрати. В 1886 р. священник Голятовський “скаржився на зловживання волосного правління в питанні використання громадських заощаджень, зібраних для утримання сільських шкіл” [7, 47]. Є згадки про випадки, коли у волості не вистачало коштів для внесення податку до казначейства. В такому разі нестачу компенсували з коштів, “виділених на освіту” [7, 55].

Ще одним прикладом ставлення селян до витрат на освіту можна вважати відповідь волосного правління парафіяльному священику с. Паланки Павлу Пашиноківському. В цьому письмовому сповіщенні відзначалося, що хоча за минулий 1864 р. від сільської каси залишилося 40 руб., але оскільки “мирськими приговорами” визначено збирання грошей не лише для школи, а й на інші громадські потреби, то “вони були використані на потреби волості” [7, 75]. Зокрема, було встановлено ворота в усіх населених пунктах волості, на що витратили 33 руб. Також на 3 руб. закупили червоної тканини (для столу волосного правління) та настінного годинника, на що витратили 2 руб. Ще 2 руб. було виплачено як винагороду волосному писарю та його помічнику [7, 75 зв.]. Тобто селяни зі своїм практично-прагматичним підходом до витрат не надавали відповідного значення освіті, фактично їм було більш зрозуміле витрачання коштів на якісь матеріальні речі, користь з яких можна було відчутися безпосередньо чи, принаймні, візуально оцінити їхню наявність. Водночас витрати на освіту вважали інвестиціями в щось ефемерне та малозрозуміле.

Звітним приговором Білокриницького волосного правління 1-ї ділянки Кременецького повіту, за 1884 р., було затверджено витрати, які далеко не відповідали реальним. Кошти тоді пішли на навчальні посібники для народного училища (79 руб. 17 коп.), а ще було визнано завищеними витрати на 10,5 куб. сажнів дров на опалення однієї печі, тоді як дві печі для обігріву насправді взагалі не отоплювалися [8, 89].

Прикладом “не надто поважного” ставлення селян до освіти було рішення волосного сходу Рожищинської волості 1-ї ділянки Луцького повіту. Відбулася передача частини городу, відведеного для народного училища Міністерства народної освіти, в оренду під забудову писарю Іванову, попри те, що “на таку оренду не було ні згоди учителя, ні дозволу інспекції начального округу, що наглядала за інтересами народних шкіл” [8, 88 зв.]. Тобто волосні посадовці та й самі селяни, оскільки таке рішення не викликало жодних заперечень з їхньої сторони, не вбачали в ньому нічого аморального та протиправного. А побудова хати для писаря виявилася більшим пріоритетом, ніж потреби народного училища.

Водночас волосні посадовці часом ставали активними пропагандистами й керівниками шкільної справи. Своєрідним зразком доволі успішного впровадження сільської освіти може бути свідчення голови Старокостянтинівсько-Заславського з'їзду мирових посередників Кравцова. Він відзначав, що “завдяки наполегливості мирового посередника Свадовського, сільські школи перебувають в хорошому стані, всі старі й незручні приміщення замінені новими, просторими та сухими, підібрані хороші вчителі, витрати на утримання з громадських коштів проводяться правильно, також хороший показник відвідування училищ та шкіл учнями” [8, 96 зв.].

У 1882 р. на адресу Київського в селянських справах присутствія надійшла подяка від попечителя Київського навчального округу. Він зазначав, що розглядаючи звіт, представлений йому інспектором народних училищ 3-го району Київської губернії про стан училищ Канівського, Черкаського та Чигиринського повітів, звернув увагу на “корисну діяльність старшин Великоприцьківської, Потоцької, Козинської, Пустовойтівської, Корсунської, Богуславської волостей Канівського повіту та Баландинської волостей Чигиринського повіту”. Далі просив губернське присутствіє висловити подяку від його імені згаданим волосним старшинам за “їхню старанність у справі народної освіти” [9, 11-12].

Отже, після утворення системи волосного самоврядування, освіта в селах Правобережжя значною мірою залежала від волосних правлінь. Діти селян навчалися у народних училищах і сільських парафіяльних школах. До кінця ХІХ ст. народні училища так і не було відкрито в усіх волостях, причому ситуація була подібною в усіх трьох правобережних губерніях. Селяни неохоче виділяли кошти на утримання народних училищ. Адже в них мали змогу навчатися лише діти селян, які безпосередньо мешкали в селі, де знаходилося училище. Решті потрібно було діставатися до училища, долаючи значні відстані. Кращою була ситуація з церковнопарафіяльними школами, які існували практично в кожному селі. Проте тут нерідко виникали конфлікти між священиками та волосними адміністраціями. В перші пореформені роки, коли писарями й іншими волосними урядовцями ставали поляки, протистояння посилювалося етнічним та релігійним чинниками. Все ж саме завдяки запровадженню системи волосного правління освітні заклади на селі, на наш погляд, отримали додаткове фінансування від громад, що, звичайно, було прогресивним явищем. Саме волость з її адміністративним апаратом найчастіше “змушувала” селян витратити кошти на освіту, адже більшість мешканців вважала освіту далеко не головним пріоритетом, тому фінансувала її по залишковому принципу.

Джерела та література

1. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 616. – Спр. 196.
2. Олейниченко Н. Народное образование в Волынской губернии / Н. Олейниченко // Памятная книжка Волынской губернии на 1899 год / Под ред. Н.Н. Леонтьева. – Житомир : Изд-во Волын. губ. стат. комитета, 1899. – С. 55–76.
3. Церковно-приходские попечительства // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1882. – № 23. – С. 428–432.
4. К истории церковно-приходских школ в Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1882. – № 10. – С. 181–182.
5. П. С. (сельский священник). Заметка о недостатке сочувствия к делу народного образования в недуховных сословиях Юго-Западного края / С. П. // Вестник Юго-Западной и Западной России. – К., 1863. – Кн. 3. – Отд. IV. – С. 164–172.

6. Русов О. Видатки 8-ми українських губерній на початкову народну освіту / Олександр Русов // Світло. – 1914. – № 7–8. – С. 27–33.
7. ЦДІАУК. – Ф.445. – Оп. 1. – Спр. 185.
8. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 616. – Спр. 196.
9. ЦДІАУК. – Ф.707. – Оп. 225. – Спр. 188.

Сергій Цимай

«ЗЕЛЬМАН» ЯК СЮЖЕТ НАРОДНОГО ЖИТТЯ

Сучасна увага до усної народної поетичної творчості українців зумовлена підвищеним інтересом до джерел її традиційної культури, вираженої в одному із жанрів народної творчості, а саме в українських народних драматичних іграх. Ці ігри містять в собі різноманітну і глибинну інформацію про життя, культуру, вірування народу, яка складає чималий інтерес для історії культури, народознавства, фольклористики, етнології.

Відома на Західній Україні народна гра «Зельман» до цього часу привертає увагу дослідників варіативністю трактувань цього твору. Жанрова специфіка «Зельмана» дозволяє розглядати цю весняну обрядову пісню як звичайну дитячу гру, як історичний фрагмент, що «обріс» легендами, та як фрагмент весняного ритуалу, що символізує об'єднання пари. Проблема інтерпретації постаті «Зельмана» та його ролі в житті українства залишається відкритим. З огляду на це дана тема є актуальною.

Фрагментарним дослідженням цієї тематики займалися такі дослідники, як Є. Бартмінський [2], В. Давидюк [4], побіжно представлену тему розглядали О. Воропай [6], С. Щербак [1] та ін.

Українським народним дидактичним іграм притаманна наявність таких ключових персонажів, як: царенко, король, воротар та Зельман. Характерною особливістю для українських народних ігор є діалогічна форма викладу подій, розподіл ролей, створення нетрадиційного дійства і наявність багатой символіки. Сама драматична дія у цих іграх загалом побудована на суперечках, зіткненнях між певними образами, персонажами, групами. Розподіл учасників на дві групи, можливо, відповідає двом колишнім родам, у якому представники одного роду ідуть до іншого сватати собі дівчину. Знаходження дівчини в середині кола, можливість її заховатися, призводить до конфліктної ситуації, хоча це, по суті, традиційне ховання молодої перед родом молодого. Розв'язкою цього конфлікту є плата за прохід, викупом обов'язково повинна бути дівчина [1].

Відомості про цього ігрового персонажа ми можемо віднайти як в західноукраїнських так і в польських джерелах. Найбільшого поширення